

Світлана ПОШИВАЙЛО

ІСТОРІЯ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ КЕРАМОЛОГІЇ (1900—1920)

Розглядаються ключові аспекти розвитку української культурної керамології, окреслені періоди та з'ясовано, які публікації присвячені кожному періодові становлення української культурної керамології протягом перших 20 років ХХ століття.

Ключові слова: культурна керамологія, гончарство, період, земські установи, становлення, українські дослідники.

© С. ПОШИВАЙЛО, 2015

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 4 (124), 2015

Як відомо, керамологія — це система наукових знань про закономірності пізнання людиною властивостей глин, їх використання для виготовлення предметів і матеріалів різноманітного призначення, роль останніх у забезпеченні життєдіяльності людських спільнот. «Предметом керамології є явища матеріальної й духовної культури людського суспільства, сформовані під впливом гончарства або втілені у виробках з глини, та новітні матеріали й вироби для різних галузей народного господарства, які можуть бути створені з неорганічних неметалевих матеріалів у майбутньому» [8, с. 45]. Відомий український керамолог, який виокремив науку про гончарство в окрему наукову дисципліну й уперше в Україні вжив термін «керамологія» Олесь Пошивайло [9, с. 17], розрізняє технічну й культурну керамологію. Саме культурна керамологія вивчає гончарство як феномен людської діяльності, закономірності його виникнення й історичного розвитку, з'ясовує роль і місце глиняних виробів у традиційно-побутовій і сучасній культурі народів світу, способи використання глини для задоволення матеріальних і духовних потреб людини [8, с. 47]. Недослідженою ділянкою культурної керамології залишається й історіографія українських керамологічних студій. Актуальним завданням постає збирання, систематизація й аналіз творчої спадщини українських дослідників гончарства [8, с. 51].

Олесь Пошивайло у становленні української керамології виділяє вісім основних етапів [8, с. 168]. На досліджуваний період (1900—1920) припадає два з них: системне вивчення традиційного гончарства, формування джерельної бази керамологічних студій, яке почалося ще у 1860-х рр. і тривало до 1916 року; припинення вивчення гончарства, внаслідок суспільно-політичних подій (Перша світова війна, більшовицький переворот і т. ін.), яке спостерігалось протягом 1917—1920 років.

Характерною ознакою першого періоду є накопичення значного масиву фактів і спостережень, пов'язаних із традиційним гончарством. До цієї справи долучилися етнографи, археологи, статисти, інженери, економісти, краєзнавці, фольклористи, геологи.

Важливу роль у розвитку керамології відіграли земські установи, які намагалися з'ясувати реальне становище кустарного гончарства, його потреби й перспективи у майбутньому. Найбільша кількість публікацій (переважно звіти) виходить завдяки земствам. Метою цих друкованих видань було з'ясування тех-

нології традиційного гончарного виробництва, асортименту глиняних виробів та їх функцій у побуті, вивчення професійних знань і звичаєвості гончарів.

У 1902 р. з'являються перші праці зі значним вмістом гончарської лексики «Опыт толкового словаря народной технической терминологии в Полтавской губернии» [1], де цілий розділ присвячено термінології гончарства, та стаття «К вопросу о толковом словаре Украинской народной терминологии» [2] у «Сборнику Харьковского историко-филологического общества». Автор цих лексикологічних праць — полтавський дослідник-статист Віктор Василенко. Це були перші й єдині публікації, присвячені лексичі гончарного промислу у досліджуваному періоді.

Протягом 1900 та 1904 рр. Сергій Лисенко публікує дві монографії «Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии. Роменский уезд» [5]; в цьому дослідженні серед масиву матеріалу окреме місце присвячено гончарству, й «Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии. Промыслы Лохвицкого уезда» [6], де досить детально описує гончарство у трьох осередках Лохвицького району (Поставмуки, Сенча, Городище).

У 1901 р. Михайло Городецький видає монографію «Кустарная промышленность Вольнской губернии. Ея настоящее и возможное будущее» [3], у якій оглядово з'ясовує економічне становище і гончарного промислу теж, зазначивши, що він відіграє «значительную роль» з-поміж інших промислів [3; с. 35], чітко окреслює гончарні осередки Волині із зазначенням кількості гончарів у тому чи іншому населеному пункті.

Упродовж 1901—1905 рр. у Миколаєві видавалося перше в Україні спеціалізоване періодичне керамологічне видання — часопис «Керамическое обозрение — спеціально технічеський журналъ глинянаго, известковаго, стеклянаго, цементнаго, фарфорового и соприкасающихся с ними производствъ...» [4]. Журнал публікував матеріали про розвиток гончарної промисловості в Росії та за кордоном, популяризував виготовлення цегли, черепиці, інформацію про зарубіжні керамічні товариства, конгреси промисловців, міжнародні художні й будівельні виставки, описи патентів, про імпорт та експорт глиняних виробів, огляди нових книг та каталогів, дані про стан ринку будівельних матеріалів, рекламу глин, глиняних виробів,

машин та механізмів для гончарної промисловості. Видання мало важливу роль у поширенні керамологічних знань та сприяло становленню в Україні гончарної промисловості.

У 1915 р. була опублікована праця Олександра Прусевича «Санитарно-гигиеническое положение гончарства в Подольской губернии» [9]. Це була перша спеціальна розвідка в Україні, у якій автор звернув увагу на важливий аспект гончарського виробничого й повсякденного побуту, зокрема описав шкідливості гончарного виробництва.

У дослідженні 1916 р. «Гончарный промысел в Подольской губернии» [10] вчений подав максимально вичерпну інформацію про побут і робочий процес гончарів Поділля, обставини виникнення промислу, розвиток цехового укладу; описав специфіку організації праці й санітарно-гігієнічні умови роботи; вивчив глини та їх властивості, особливості добування сировини, приготування формувальної маси, виготовлення виробів, специфіку систем лічби посуду та його збуту.

У 1917—1920 рр. знизилася інтенсивність досліджень на гончарську тематику через загострення ситуації в країні. Протягом цих років опублікована лише одна, але досить масштабна та повністю керамологічна праця під авторством Бориса Лисіна «Глины и глиняная промышленность на Украине. Черепица, звончак для шляхів, труби, фарфор, фаянс, цемент, скло» (Київ: Праця, 1918. — 160 с.) [7]. Автор в дослідженні детально описав місцезнаходження й технічно-промислове значення каолінів і глин різних регіонів України, зокрема Київщини, Полтавщини й Харківщини, поточний стан скляної й «цементової» промисловості; майже цілий розділ присвятив гончарній і фарфоро-фаянсовій промисловості. Важлива інформація міститься і в додатках: 1) «Постанови з'їзду по керамічній промисловості від 19 травня 1918 року»; 2) допис про «ручну (кустарну) промисловість в Чигиринському повіті, по відомостям, які зібрані в 1914 р.».

Отже, кожен період становлення української культурної керамології важливий і прикметний своїми публікаціями. Керамологія в Україні від середини ХІХ ст. розвивалася до певної міри співвідносно зі станом гончарного промислу. Упродовж другої половини ХІХ — початку ХХ ст. інтерес органів місцевого самоврядування до кустарного гончарного промислу в Україні стимулювався масштабами його

поширення, високим рівнем розвитку і намаганням зробити його конкурентоспроможним у боротьбі з промисловим виробництвом. За двадцять років ми маємо змогу прослідкувати період стрімкого зросту і період стрімкого падіння як кустарного промислу, так і публікацій про нього.

Досить важливо, що від самого початку керамологія формувалася як комплекс взаємопов'язаних історичних, етнографічних, лінгвістичних, фольклористичних і технічних знань. У зв'язку з несприятливими політичними умовами ґрунтового осмислення й узагальнення цих матеріалів так і не відбулося.

1. *Василенко В.И.* Опыт толкового словаря народной технической терминологии в Полтавской губернии / Виктор Иванович Василенко. — Полтава : Печатное дело, 1902. — 80 с.
2. *Василенко В.* К вопросу о толковом словаре Украинской народной терминологии / Виктор Василенко // Сборник Харьковского историко-филологического общества. — 1902. — Т. 13. — С. 59—71.
3. *Городецкий М.* Кустарная промышленность Волынской губернии. Ея настоящее и возможное будущее / Михайло Городецкий. — Житомир : Паровая Русская Типография и Литография З.Я. Вольфман, 1901. — 40 с.
4. «Керамическое обозрение» — спеціально технічний журнал глиняного, известкового, стеклянного, цементного, фарфорового и соприкасающихся с ними производств. — Николаев : Русская типо-литография, уголь Соборной и Спасской улиц, 1901. — № 1—10. — 166 с.
5. *Лисенко С.И.* Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии. Роменский уезд / Сергей Иванович Лисенко. — Одесса : Славянская тип. Н. Хрисогелог, 1900. — Вып. 2. — 540 с.
6. *Лисенко С.И.* Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии. Промыслы Лохвицкого уезда / Сергей Иванович Лисенко. — Вып. III. Издание Полтавского Губернского Земства. — Полтава : Типо-Литография Торгов. Дома Л.Т. Фришбергъ, Александр. Улица, 1904. — 194 с.
7. *Лисін Б.С.* Глини і глиняна промисловість на Україні. Черепиця, звончак для шляхів, труби, фарфор, фаянс, цемент, шкло / Борис Лисін. — Київ : Праця, 1918. — 160 с.

8. *Пошивайло О.* Українська академічна керамологія ХХІ сторіччя. Теорія, історія, сучасний ужинок, майбутній поступ. — Книга 1: (2001—2005) / Олесь Пошивайло. — Опішне : Українське народознавство, 2007. — 776 с. : іл.
9. *Пошивайло О.* Гончарство і Україна / Олесь Пошивайло // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник. За рік 1994. — Опішне : Українське народознавство, 1995. — Кн. 2. — С. 15—17.
10. *Прусевич А.Н.* Санитарно-гигиеническое положение гончарства в Подольской губернии» / Александр Николаевич Прусевич. — Каменец-Подольск: Электрическая типо-литография Подольского Губернского Правления, 1915. — 12 с.
11. *Прусевич А.* Гончарный промысел в Подольской губернии / Александр Прусевич // Кустарные промыслы в Подольской губернии. — Київ : Издание Подольской Губернской Земской Управы, 1916. — С. 9—118.

Svitlana Poshyvailo

ON HISTORY AND HISTORIOGRAPHY OF UKRAINIAN CULTURAL CERAMOLOGY (1900—1920)

In the article have been considered some key aspects as for development of Ukrainian cultural ceramology in accordance with defined periods; most significant publications of every formative level in native ceramic craft becoming the kind of folk art during the two first decades of XX c. have been found and characterized.

Keywords: cultural ceramology, ceramics, period, organs of self-government, becoming, Ukrainian researchers.

Светлана Пошивайло

ИСТОРИЯ И ИСТОРИОГРАФИЯ УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРНОЙ КЕРАМОЛОГИИ (1900—1920)

В статье рассмотрены ключевые аспекты развития украинской культурной керамологии, очерчены периоды и выяснено, какими публикациями приметен каждый период становления украинской культурной керамологии в течение первых 20 лет XX века.

Ключевые слова: культурная керамология, гончарство, период, земские учреждения, становления, украинские исследователи.